

3. Дії радянських військ проти збройних формувань ОУН та УПА восени 1944 р.

Радянське керівництво досить детально було обізнане з планами керівників мільниківської і бандерівської ОУН. Та, незважаючи на це, у Кремлі не уявляли справжніх масштабів національно-визвольного руху й боєздатності УПА; сподівалися знешкодити “сепаратизм” силами партизанських з’єднань, винищувальних батальйонів і районних відділів НКВС та НКДБ. З’ясувавши реальний розмах антирадянської боротьби в західноукраїнському регіоні, Сталін вдався до застосування внутрішніх військ НКВС. До осені 1944 р. у західних областях республіки було зосереджено такі сили: у Волинській області — стрілецька дивізія НКВС, три полки та одна бригада, всього 5 285 військовослужбовців; у Ровенській області — стрілецька дивізія та чотири бригади, всього 8 754 військовослужбовців; у Львівській області — чотири бригади та кавалерійський полк, всього 6 525 осіб; Тернопільській області — три бригади чисельністю 3 057 осіб; Станіславській області — одна бригада — в 1 328 осіб; Чернівецькій області — дві бригади чисельністю 1 355 осіб. Загалом у краї дислокувалося 26 304 військовослужбовці зі штатним озброєнням, спорядженням і технікою. Крім того, “по закінченню оперативного відрядження” з Північного Кавказу планувалося перекинути в Західну Україну 19-ту стрілецьку бригаду (2 278 осіб) і 21-шу стрілецьку бригаду (2 958 осіб). На підсилення стрілецьких з’єднань надійшли панцерні частини: танковий батальйон 2-ої стрілецької дивізії (163 особи, 22 танки), 5 бронепоездів (№ 46 — у Ровно, № 73 — у Кам’янку Струмилову, № 26 — у Станіслав, № 42 — у Львів та № 45 — у Тернопіль). Екіпажі бронепоездів, два з яких прибули із Забайкалля й Баку, налічували 7 700 осіб¹²⁶.

Весняно-літній період показав, що цих сил замало для того, щоб подолати національно-визвольний рух. Тому з центральних і східних районів країни надходили додаткові військові контингенти. Згідно з довідкою штабу ВВ НКВС Українського округу, до Львова прибули

42-й прикордонний полк з Туркменистану та 27-ий прикордонний полк з Молдавії¹²⁷.

З метою поліпшення керівництва роботою обласних управлінь НКВС відділ боротьби з бандитизмом (ВББ) реорганізувався у відповідне управління. До речі, І. Білас в одній із своїх праць зазначає, що Головне управління боротьби з бандитизмом (ГУББ) НКВС СРСР було створене за наказом НКВС СРСР від 1 грудня 1944 р. До того часу ці функції виконували відділи боротьби з бандитизмом у системі Головного управління міліції НКВС СРСР (1941 р.) і самостійний відділ НКВС по боротьбі з бандитизмом (1941—1944 рр.). На периферії діяли відповідні управління й відділи НКВС—УНКВС. Основними функціями Головного управління боротьби з бандитизмом спеціальне положення визначало такі: 1) подання керівних вказівок апаратом НКВС—УНКВС стосовно боротьби з бандитизмом, систематичний контроль за їхньою роботою, інспектування та надання їм практичної допомоги; 2) безпосередня організація й здійснення агентурно-оперативних і слідчих заходів щодо розробки та ліквідації найбільших бандитських формувань; 3) планування і контроль за проведенням великих чекістсько-військових операцій з ліквідації учасників банд; 4) організація винищувальних батальйонів, їх навчання, матеріальне забезпечення й оперативне використання; 5) організація спеціального радіозв'язку та підготовка фавішів радіозв'язку¹²⁸. Хоча в наказі не згадується національно-визвольний рух в Україні, не виникає жодного сумніву, що створення ГУББ мало на меті придушення саме “українського сепаратизму”.

9 жовтня 1944 р. наркоми внутрішніх справ і державної безпеки СРСР Л. Берія і В. Меркулов підписали спеціальний наказ “Про заходи боротьби з оунівським підпіллям та ліквідацію збройних банд ОУН у західних областях УРСР”. Викладемо його зміст детально. Загальне керівництво агентурно-оперативною роботою, спрямованою на знешкодження самостійницького руху на території Львівської, Станіславської, Дрогобицької і Чернівецької областей покладалося на наркома внутрішніх справ УРСР Рясного, наркома державної безпеки УРСР Савченка й начальника прикордонних військ НКВС Українського округу генерал-майора Бурмака, а в Ровенській, Волинській і Тернопільській областях — на заступника наркома внутрішніх справ УРСР генерал-лейтенанта Строкача, заступника наркома державної безпеки УРСР Єсіпенка й начальника ВВ НКВС Українського округу генерал-майора Марченкова.

Визначені для боротьби з українським підпіллям війська НКВС дислокувалися в областях так: у Львівській — 17-та стрілецька бригада, три батальйони 25-ої стрілецької бригади, 18-й кавалерійський полк, 118-й окремий стрілецький батальйон 18-ої стрілецької бригади, 66-й і 219-й окремі стрілецькі батальйони 24-ої стрілецької бригади ВВ НКВС; у Станіславській — 19-та стрілецька бригада ВВ НКВС; у Дрогобицькій — 210-й окремий стрілецький батальйон 17-ої стрілецької бригади ВВ НКВС; у Чернівецькій — 192-й окремий стрілецький батальйон 19-ої бригади, 237-й та 240-й окремі стрілецькі батальйони 23-ої бригади ВВ НКВС; у Ровенській — 16-та й 20-та стрілецькі бригади, 226-й окремий стрілецький батальйон 21-ої стрілецької бригади і три батальйони 24-ої стрілецької бригади ВВ НКВС; у Во-

3. Дії радянських військ проти збройних формувань ОУН та УПА восени 1944 р.

линській — 9-та стрілецька дивізія (у складі трьох полків) та 189-й окремий стрілецький батальйон 18-ої стрілецької бригади ВВ НКВС; у Тернопільській — три батальйони 21-ої стрілецької бригади, два батальйони 25-ої стрілецької бригади, 174-й і 193-й окремі батальйони 19-ої стрілецької бригади ВВ НКВС. У разі необхідності В. Рясний мав право передислокувати ці війська. Для підсилення цього контингенту заступник наркома внутрішніх справ СРСР генерал-полковник Аполлонов зобов'язувався направити в розпорядження Рясного два стрілецькі полки та один стрілецький батальйон.

Відразу по отриманню наказу В. Рясний, Строкач, Савченко і Єсипенко повинні були негайно вжити комплексних заходів:

а) переглянути наявні в НКВС—НКДБ агентурні розробки та слідчі справи оунівців, забезпечити у стислі терміни виявлення й ліквідацію антирадянських організацій;

б) головну увагу у повсякденній агентурно-оперативній роботі пропонувалося звернути на “вилучення та ліквідацію главарів банд-груп, обласних надрайонних і районних провідників ОУН”, розгром бойових груп та СБ ОУН, а також виявлення ліній зв'язку, конспіративних квартир, явочних пунктів обласних провідників ОУН з метою встановлення місцеперебування центрального проводу, впровадження до його складу агентури й наступної ліквідації;

в) забезпечити виявлення та ліквідацію оунівських складів зброї, боєприпасів, продовольства, обмундирування і техніки (друкарні, друкарські машинки та інші розмножувальні апарати);

г) домогтися, щоб чекістсько-військові операції проти “оунівських банд” забезпечувалися необхідною попередньою агентурною роботою щодо виявлення їх місцеперебування, кількості командного складу, озброєння, інформації про можливі шляхи відступу. Чекістсько-військові операції рекомендувалося проводити після завчасного оточення районів базування, організації заслонів та засідок на можливих напрямках їх відступу з тим, щоб кожен збройний загін було оточено, позбавлено можливості перебазуватися в сусідні райони й ліквідовано. Плани знищення “бандформувань” пропонувалося розробляти й реалізовувати послідовно: після “очищення” однієї групи районів від банд забезпечувати їх ліквідацію в сусідніх районах, “уражених” бандитизмом, не допускати при цьому проникнення бандитських груп “в очищені райони”. З цією метою у відповідних населених пунктах, на можливих шляхах пересування збройних відділів та в місцях їх колишнього базування треба було мати боєздатні гарнізони, засідки, заслони;

д) посилити репресивні заходи до родин активних учасників оунівських організацій і банд — як арештованих та загиблих, так і тих, хто перебував на нелегальному становищі. Виселення цих контингентів населення здійснювати відповідно до директиви НКВС СРСР № 122 від 31 березня 1944р.;

е) осіб, що ухиляються від мобілізації до Червоної армії, після затримання направляти у спецтабори НКВС;

є) поряд з агентурно-інформаторською роботою широко практикувати залучення місцевого населення, створивши для цього при дільничних уповноважених міліції збройні групи сприяння, залучати до них “чесних членів родин військовослужбовців Червоної армії, місце-

вий партійно-радянський актив, осіб, що постраждали від оунівських банд”;

ж) про всі недоліки в роботі місцевих партійних, радянських і господарських організацій, що виявлялися в ході переслідування націоналістичного підпілля на території західних областей України, вчасно інформувати ЦК КП(б)У та Раднарком УРСР.

Задля підвищення ефективності роботи силових структур відділення НКВС та НКДБ реорганізувалися у районні відділи, тимчасово збільшувалися їхні штати. У складі райвідділів НКВС західноукраїнських областей передбачалося створення “відділень боротьби з бандитизмом” чисельністю 3—5 осіб, укомплектованих із співробітників, які мали відповідний досвід. Для надання допомоги в поліпшенні агентурно-оперативної роботи УНКВС—УНКДБ відділи кадрів цих наркоматів повинні були відрядити у західні регіони по 250 досвідчених оперативних працівників та по 50 начальників райвідділів, які мали замінити тих, хто не відповідав своєму призначенню. Оперативне здійснення кадрових ротацій на місцях покладалося на заступника начальника відділу кадрів НКВС СРСР, який мав прибути в західні області України.

Щоб поліпшити стан слідства у справах арештованих учасників самостійницького руху, при обох наркоматах створювалися слідчі групи по 25 осіб кожна, підібраних союзними відомствами. Аби уникнути затягування розгляду завершених справ арештованих оунівців та упівців, переданих до військових трибуналів, їх брали під спеціальний нагляд. Деякі вирoki щодо керівників ОУН та командирів УПА пропонувалося оголошувати серед населення районів, у яких вони діяли.

Для підвищення маневреності й оперативності військ НКВС, задіяних у боротьбі з українським підпіллям, протягом жовтня—листопада 1944 р. Управління військового постачання НКВС СРСР мало направити в Західну Україну 200 вантажних автомобілів і забезпечити регулярне постачання цих військ озброєнням, боєприпасами, продовольчо-речовим довольством і пальним.

Щоп’ять днів В. Рясний повинен був звітувати перед НКВС СРСР та М. Хрущовим про хід боротьби з оунівським підпіллям, а з особливо важливих справ інформувати позачерговим повідомленням. Відповідно й начальники УНКВС західноукраїнських областей зобов’язувалися систематично інформувати перших секретарів відповідних обкомів КП(б)У про вжиті заходи.

Заступникові наркома внутрішніх справ СРСР Круглову наказали виїхати в західноукраїнський регіон, перевірити розстановку сил, організацію роботи згідно з даним наказом і надати необхідну допомогу в разі потреби ¹²⁹.

Наказ від 9 жовтня 1944 р. свідчить про те, наскільки серйозно у Москві оцінювали ситуацію, що склалася. На придушення національно-визвольного руху кидалися кращі сили й кадри, техніка, озброєння. Відразу по цьому почалися широкомасштабні операції, спрямовані на місця дислокації збройних українських формувань. До участі в них широко залучалися також радянські партизанські з’єднання. 17 серпня 1944 р. М. Хрущов надіслав в партизанську дивізію ім. С. Ковпака П. Вершигорі шифротелеграму, в якій констатувалося, що з’єднання повністю виконало бойові завдання в боротьбі з гітле-

3. Дії радянських військ проти збройних формувань ОУН та УПА восени 1944 р.

рівськими загарбниками. Далі зазначалося, що ЦК КП(б)У вирішив використати дивізію під керівництвом наркомату внутрішніх справ для “ліквідації німецько-українських націоналістичних банд”¹³⁰. 18 серпня Т. Строкач (він залишався на посаді начальника Українського штабу партизанського руху) надіслав шифротелеграму командирові партизанського загону Яковлеву такого змісту: “Повідомте, де Ви знаходитеся. Загін не розформуйте, отримайте завдання по боротьбі з бандами націоналістів”. Партизанський командир Куницький 28 серпня 1944 р. отримав таку вказівку Строкача: “Боездатних поляків організуйте на боротьбу з бандерівцями. Їхні сім’ї приховуйте в надійних місцях”¹³¹.

20 вересня 1944 р. В. Рясний надіслав на ім’я секретаря ЦК КП(б)У Д. Коротченка листа, в якому пояснювалася необхідність розформування партизанської дивізії ім. С. Ковпака та використання її особового складу для боротьби із самостійницьким рухом. В результаті з’явилася постанова ЦК КП(б)У “Про партизанську дивізію імені двічі Героя Радянського Союзу генерал-майора Ковпака”, в якій, зокрема, зазначалося: “1. Дивізію ім. двічі Героя Радянського Союзу Ковпака розформувати, весь особовий склад передати для комплектування органів НКВС у західних областях України і створення дрібних загонів для продовження боротьби з бандитами. 2. Майно та кінний склад дивізії, згідно з постановою ЦК КП(б)У від 18.08. 1944 за № 44/17-оп, використати в органах НКВС”¹³².

Партизанські вожаки мали зміцнити кадровий потенціал радянських спецслужб. Деякі з них (М. Наумов, О. Сабуров та ін.) призначалися начальниками УНКВС у західних областях республіки. Значна частина партизанів увійшла до формувань, що вели боротьбу проти повстанців. У звіті начальника штабу І Української дивізії ім. С. Ковпака В. Войцеховича від 9 жовтня 1944 р. вказано, що її загальна чисельність на цей час становила 1 635 осіб, з них 11 старших і 136 середніх офіцерів, 589 кіннотників, 161 кінний розвідник. Протягом вересня вони вбили 981 повстанця і полонили 262 “бандпосібників”, у жовтні захопили живими ще 66 осіб, а також 7 кулеметів, 15 автоматів, 70 гвинтівок. Однак прочісування Смодівського лісу виявилось невдалим. Під час 7-денної операції у Хриницькому лісі (Демидівський р-н) у жовтні 1944 р. кавалерійський полк з цієї ж дивізії знищив дев’ять повстанців, полонив двох з них та одну зв’язкову, “вилучив” з навколишніх сіл цього району й відправив до штабу дивізії 18 осіб, у Демидівський РВ НКВС — 12 осіб. Крім того, “за допомогою полку виконано план держпоставок” — 839 ц хліба. Всього ж ковпаківці від 1 жовтня до 5 листопада 1944 р. вбили 128 повстанців, 423 полонили і захопили 231 “бандпосібника”, взяли військові трофеї й велику кількість продуктів харчування¹³³. Така багатофункціональність партизанського з’єднання сприяла радянзації краю.

Значна частина радянських партизанів увійшла до спецгруп, які працювали під виглядом боївок СБ чи загонів УПА. Спецгрупа “Орел”, створена УНКВС по Ровенській області у травні 1944 р. з колишніх партизанів (35 осіб), діяла від травня 1944 р. до 1 квітня 1945 р. За цей період вони знищили 526 повстанців і затримали 140 осіб. Командував спецгрупою уродженець Горьковської області 23-річний

Б. Коряков, який закінчив військово-інженерне училище в Чернігові. Спецгрупу Бистрого, що діяла під виглядом контрольного відділу СБ й мала у своєму складі 60 осіб, очолював Соколов. Його дії по боротьбі з українським підпіллям керівники НКВС і Тернопільського обкому КП(б)У пропонували відзначити Золотою зіркою Героя Радянського Союзу ¹³⁴.

Та все ж головною силою, на яку покладалася ліквідація ОУН та УПА, залишалися ВВ НКВС. На території Галицького, Богородчанського, Войнилівського, Жовтневого, Рогатинського, Рожнятівського районів Станіславщини операцію проти націоналістичних збройних формувань 20 серпня 1944 р. розпочали прикордонні війська НКВС. 29 серпня до них приєдналася бригада ВВ НКВС. Спільними зусиллями до середини вересня вони вбили 2 041, поранили 93 і полонили 1153 учасників самостійницького руху, захопили 4 гармати, 4 міномети, 22 станкових і 99 ручних кулеметів, 966 рушниць, 107 автоматів, 33 ПТР, 5 681 ручних гранат, 370 снарядів, 1 772 міни, 176 554 набоїв, 11 радіостанцій, 23 телефонних апарати, 1 друкарню, 3 друкарські машинки, 11 складів (ще 15 складів знищено). Втрати радянської сторони становили 39 вбитими і 29 пораненими ¹³⁵.

13—16 вересня 1944 р. силами цих військ та оперативним складом УНКВС по Станіславській області проведено операцію по прочищенню лісового масиву й урочища Чорний Ліс. Вже першого дня на ТВ “Чорний Ліс” загинув курінний Гамалія та більшість керівних кадрів крайової СБ. Проте за допомогою маневрування повстанці зуміли unikнути оточення і навіть завдати удару в тил наступаючим підрозділам ВВ НКВС ¹³⁶. Загальні втрати 11 сотень УПА, які дислокувалися в цьому районі, становили 307 убитими й 235 полоненими. Радянські війська захопили військові трофеї, 9 складів, а 12 — знищили ¹³⁷.

Ще результативнішою була операція на ТВ “Журавлі” (Болексівський район), у результаті якої виявлено й знищено кілька підпільних шпиталів, а в середині жовтня внаслідок зради інструктора-осетинця “Кацо” — командний склад Першої старшинської школи УПА ¹³⁸.

Аналізуючи ситуацію на Станіславщині, секретар обкому КП(б)У М. Слонь у доповідній на ім'я Д. Коротченка зазначав, що удари по націоналістичних формуваннях спричинили важкі втрати і занепадницькі настрої, про що свідчили виявлені у вбитих керівників ОУН листи. Водночас обласний партійний керівник визнавав, що сила спротиву й активність “бандитських груп” ще не придушена. Навіть у тих районах, де проводилися операції, актив і після них не міг виїжджати в села для організаційної роботи. Щоразу після каральних акцій вони завдавали удару у відповідь. М. Слонь наводив такий факт: 19 вересня органи НКВС—НКДБ репресували частину родин активних бандитів у Лисецькому районі, а наступного дня лісовики повісили двох голів сільрад і вирізали їхні родини. Взагалі голови сільських рад як єдина опора більшовиків на селі перетворилися на основні мішені підпілля. Так, у трьох селах Тлумацького району кількаразово призначалися голови сільрад, але вони або гинули, або пропадали безвісти.

У документі констатується низка недоліків, які перешкоджали більш успішній боротьбі проти ОУН та УПА: а) відсутність узгоджених дій військового командування й начальників органів НКВС і НКДБ, що

3. Дії радянських військ проти збройних формувань ОУН та УПА восени 1944 р.

давала можливість повстанським відділам змінювати місце дислокації й поновлювати активність в іншому місці; б) відсутність єдиного централізованого управління діями військ та органів, у результаті чого дані розвідки не завжди узагальнюються, а тактичні зусилля базуються на погодженні, а не на єдиному наказі; в) погано поставлена бойова, особливо чекістська, розвідка; г) внаслідок обмеженої рухливості оперативних груп військ запізно надавалася допомога тим підрозділам, які зазнавали нападу, та ускладнювалося переслідування відступаючого противника; д) через “недисциплінованість і м'якотілість” командного складу НКВС й НКДБ в ході зіткнень “багато беруть в полон, а не знищують” (!). Під час сутичок у селах “замість застосування жорстокості обходять таку необхідність”.

Мали місце випадки втечі арештованих та всієї родини. Так, у Жовтневому районі під час нападу повстанців на районний центр з 33 “винищувачів” 32 пішли з “бандами”, випустивши арештованих. В ніч з 19 на 20 вересня співробітники УНКДБ вивели з в'язниці 14 засуджених до вищої міри покарання (ВМП) і посадили їх в автомобіль. На шляху до місця виконання вироку бранці розв'язали один одному руки, напали на конвоїрів і 9 з них вдалося втекти. У паніці конвой поранив заступника прокурора Сидорова.

М. Слонь вважав за необхідне створити єдиний штаб для боротьби з “бандитизмом” на чолі з командувачем Прикарпатського прикордонного округу генерал-майором Демишиним, підпорядкувавши йому діючі в області війська охорони тилу фронту, внутрішні війська НКВС, прикордонні війська, обласні й районні апарати НКВС і НКДБ. В області на місцях пропонувалося створити сектори, підпорядковані цьому командуванню. На думку автора доповідної записки, реалізація означених пропозицій допоможе переламати ситуацію на користь радянської влади ¹³⁹.

15 грудня датована ще одна така доповідна. У ній М. Слонь повідомляв Д. Коротченкові про засідання бюро Станіславського обкому партії від 2 листопада 1944 р. за участю Голови Президії Верховної Ради УРСР М. Гречухи, на якому обговорювалися питання про засоби боротьби з націоналістичним підпіллям. Рекомендації учасників зібрання мали загальний характер:

1. Перейти до рішучого наступу на бандитські угруповання, взяти ініціативу до своїх рук;
2. Завдати ударів по основних вогнищах їх зосередження й формування;
3. Посилити агентурну та військову розвідку, збільшити мережу агентури;
4. Посилити репресії щодо сімей бандитів та їхніх посібників.

Звітуючи про вжиті раніше заходи, М. Слонь навів такі цифри: протягом листопада вбито 2 063 і взято в полон 1 727 “бандитів”, зруйновано 15 “таборів”, захоплено значні військові трофеї. Втрати радянських військ становили 73 вбитими й 77 пораненими, ще 4 пропали безвісти.

Обласний парткерівник зазначив, що похолодання внесло корективи в тактичні прийоми й організаційну структуру самостійницьких формувань: вони були змушені вийти з лісів і дислокуватися у селах,

щоб полегшити розв'язання проблеми постачання, посилити вплив на місцеве населення й ускладнити доступ у сільську місцевість представників радянської адміністрації. З метою керівництва цими куцями (3—5 сіл) були ліквідовані підрайони, керівництво підрайонів перекинуте на кущову ділянку. Зміна тактичних засад виявилася у тому, що повстанські загони, передбачаючи зіткнення з військами, уникали бою, розосереджувалися на дрібні групи і зводили нанівець тривалі підготовчі зусилля радянського командування.

Враховуючи це, обласне керівництво вирішило:

а) дислокувати війська по районах в кількості не менше роти в кожному з тим, щоб об'єднати їх з винищувальним загonom і райпартактивом, дозволити їм самостійно вести операцію у межах району; передбачалося мати 2—3 маневрені групи для боротьби з чисельними загонами;

б) посилити формування винищувальних загонів, їх виховання й озброєння, включити їх в активну боротьбу з оунівцями;

в) збільшити мережу агентури;

г) посилити репресії проти родин учасників підпілля та їхніх посібників;

д) вести більш інтенсивну боротьбу з неорганізованістю, недисциплінованістю і проявами боягузтва з боку деяких підрозділів та працівників районних НКВС і НКДБ.

Однак Слонь бідкався, що для здійснення всіх цих заходів бракує військ, зброї, боеприпасів та рухомого складу. 10 грудня у Станіслав прибув В. Рясний, який пообіцяв допомогти зброєю, боеприпасами та додатковими військовими контингентами. Щоб “закрити” південну частину області, нарком наказав передислокувати туди дві прикордонні комендатури. 14 грудня почалися репресії щодо родин учасників та симпатиків ОУН і УПА, причому за наявності транспорту перший ешелон планували відправити 20 грудня. 9 листопада в обласному центрі було проведено дві наради: секретарів райкомів партії та голів райвиконкомів і начальників райвідділів НКВС і НКДБ. Всі вони отримали вказівки щодо організації боротьби проти націоналістичного підпілля у світлі листопадового (1944 р.) пленуму ЦК КП(б)У¹⁴⁰. Як видно з цього та інших документів, керівники різних рангів і відомств постійно шукали нові засоби “впливу” на учасників повстанського руху та місцеве населення.

Протягом жовтня—грудня 1944 р., за даними УНКВС й УНКДБ західних областей України, було проведено 72 військово-чекістські операції проти відділів ОУН та УПА. Найбільш вдалимися вважалися три з них: операція батальйону прикордонних військ НКВС та опергрупи ВББ УНКВС по розгрому загону Сократа, якою керував М. Сердюк, групи Запорожця (керував Д. Костюк), в яких налічувалося близько 400 осіб. 177 упівців було вбито, у полон захоплено 60 осіб. Під час бою в с. Грабівці радянські війська спеціально стріляли запалювальними снарядами, спаливши 66 будинків, у яких засіли повстанці; концентрована операція у Чорному Лісі за участю 14 та 18-го прикордонних загонів Прикарпатського прикордонного округу, в результаті якої загинуло 358 і полонено 87 учасників збройного підпілля, затримано 298 осіб (132 з них направлено до військкоматів, 65 звільнено, 37 ареш-

3. Дії радянських військ проти збройних формувань ОУН та УПА восени 1944 р.

товано). Як виявилось пізніше, повністю були розбиті загони Нечеса (160 осіб), Шрама (100 осіб), Бойка (втратив до 70 осіб), Козака (втратив 80 осіб), Хмари (втратив приблизно 60 осіб); операція, проведена 19-ою бригадою ВВ НКВС у лісовому масиві Тлумацького району по ліквідації куреня Комара (майже 400 вояків). В результаті триденних боїв загинули 262 повстанці, потрапило в полон 22.

Поряд із військово-чекістськими операціями спецслужби проводили спеціальні засідки з метою “вилучення ОУНівського керівництва”. У такий спосіб протягом жовтня—грудня 1944 р. було затримано 98 членів ОУН, у тому числі 2 районних провідників, 4 підрайонних, 5 станичних керівників, 15 зв'язкових¹⁴¹. Крім того, здійснювалися заходи, спрямовані на “розклад банд” шляхом впровадження агентів.

Принагідно зазначимо, що в офіційних звітах партійних органів і спецслужб втрати повстанців дещо завищувалися, що мало переконати центр у дієвості місцевої адміністрації. “Грішили” цим й інформаційні документи ОУН та УПА. В одному з них повідомлялося, що 30 грудня 1944 р. сотня “Месники” вдарила на районний центр Товмач, убивши у вуличних боях близько 60 “більшовиків”. 30 грудня сотня ім. С. Петлюри мала в районі Зеленого і Яворника бій з енкаведистами й прикордонниками, що стояли в Шабені. В результаті сутички, яка тривала з 12 год. до вечора, противник втратив 16 осіб убитими, а повстанці — 2 вбитих і 1 поранений. В останній день року сотня “Стріла” під командою курінного Хмари вела бій з переважаючими більшовицькими силами. Щільний мінометний і кулеметний вогонь примусив останніх відступити до м. Заболотова, в якому вчинилася паніка. Надвечір сотня Хмари та курінь Книша під натиском радянських військ, підтриманих танками, змушені були відступити, хоча й не зазнали втрат. Натомість противник втратив 60 убитими і 45 пораненими¹⁴².

Не надаючи вирішальної ваги цій статистиці, все ж зазначимо, що кожна сутичка ворогуючих сторін відзначилася жорсткістю, впертістю, а значить, обопільними втратами. Збройне українське підпілля досить часто було не готовим до раптових ударів прикордонних військ НКВС. У повідомленні Богдана від 7 вересня 1944 р. йдеться про те, що “облави більшовиків у ніч на 4—5.09.1944 р. на села і ліси Кліщівна, Дусанів, Бачів, Подусільна, Погребиська, Стратинь (Рогатинський р-н Станіславської обл. — Авт.) заскочили зненацька відділи Романа і Чорного. ... Коли більшовики почали наступати на Пилипівці, — відділ почав панічно втікати, Роман з двома вишкільними сотнями вийшов, залишивши невишколених стрільців та самооборону, які пішли за прикладом командира і війська. Втікаючи, залишили в лісі здобуту танкетку, багато зброї та весь табір з возами і конями. Спротиву більшовикам ніхто не ставив”. Не краще діяв і Чорний. Свідками втечі стали мешканці навколишніх сіл, яких охопило “розчарування і зневіра”. Одним із наслідків цього стало добровільне зголошення чоловіків до Червоної армії¹⁴³.

Попри комплексні заходи радянського керівництва осінь 1944 р. позначена найвищим рівнем активності самостійницького руху. Згідно з радянськими даними, протягом вересня—грудня 1944 р. на Станіславщині зафіксовано понад 400 “бандпроявів”. Це примусило партійно-радянську верхівку та силові структури західноукраїнського ре-

гіону постійно тримати руку на “пульсі” подій, шукати засоби нейтралізації націоналістичного підпілля. 8 грудня 1944 р. у Станіславі відбулася нарада партійно-радянського активу, під час якої М. Слонь визнавав, що дії збройних відділів ОУН та УПА сіють страх, особливо серед прибульців з інших областей республіки і Союзу. Аби спростувати сумніви у спроможності влади “знищити бандитизм”, партійний секретар оголосив, що лише у листопаді в горах, лісах і районах вбито 2000 бандитів і близько 4000 взято в полон¹⁴⁴.

Те, що страх став реальним фактором протистояння, засвідчив факт, наведений у виступі генерала Демишина: у Вигоді повстанська група кількістю 50 осіб ішла строем вулицями населеного пункту, а в цей час на відстані 30 м причаїлися 12 автоматників, які так і не наважилися відкрити вогонь. Начальники обласних управлінь НКВС Завгородній та НКДБ Михайлов наголошували на тому, що очікувати на успіх у цьому протистоянні можна лише за умови залучення місцевого населення.

За даними Станіславського обкому КП(б)У, в області діяло 70 збройних формувань ОУН та УПА чисельністю 21 820 осіб. Протягом 1944 р. вони вбили 1 704, поранили 350, забрали з собою 731, всього 2785 працівників НКВС, військовослужбовців ВВ та прикордонних військ НКВС, бійців винищувальних загонів, партійно-радянських та комсомольських активістів, мешканців сіл¹⁴⁵.

Не зумівши кардинально змінити ситуацію у краї, НКВС України 11 грудня 1944 р. видав наказ “Про наступні заходи в боротьбі з бандитизмом ОУН і УПА на території Станіславської області”. У документі зазначалося, що область залишається “засміченою повстанськими елементами, які тероризують радянсько-партійний актив і дезорганізують господарсько-політичне життя в населених пунктах”. Наказ передбачав такі заходи:

1. Ліквідувати оперативні сектори, створені у серпні 1944 р., й “покласти персональну відповідальність за ліквідацію банд ОУН і УПА” на начальників РВ НКВС, РВ НКДБ, командирів військових підрозділів та частин, дислокованих на території районів;

2. До 15 грудня 1944 р. завершити передислокацію підрозділів прикордонних і ВВ НКВС на території області;

3. Всі плани чекістсько-військових операцій мали складатися й розроблятися спільно з начальниками РВ НКВС і командиром підрозділу (частини);

4. Для ліквідації місцевих боївок, кущів самооборони, які чинили теракти проти партійно-радянського активу, виставляти в населених пунктах, де вони знаходяться, гарнізони у складі 20—40 осіб на термін 5—12 днів. За час перебування цих гарнізонів “повинна бути забезпечена повна ліквідація бандитів та виселення їх родин”...

6. Вдаючись до облав і прочісування населених пунктів та лісових масивів, необхідно до світанку ці райони оточувати військами чи виставляти засідки із завданням не допустити виходу боївок з району дій радянських частин...

8. Вимагати від командирів підрозділів і частин організації нічних засідок на шляхах можливого просування повстанських груп, на вхо-

3. Дії радянських військ проти збройних формувань ОУН та УПА восени 1944 р.

дах і виходах з населених пунктів, перехрестях, переправах, стежках та просіках у лісових масивах...

12. По всіх агентурних справах для розроблення об'єктів, які по них приходили, створити надійну внутрішню агентуру, здатну увійти в довіру до головарів банд...

16. Загальне керівництво усіма частинами військ НКВС на території області покласти на заступника наркома внутрішніх справ комісара міліції 3-го рангу Дятлова, на допомогу йому для безпосереднього керівництва військовими частинами і з'єднаннями призначити генерал-майора Демишина ¹⁴⁶.

Вперта боротьба за вплив розгорнулася на Львівщині. Вже у вересні 1944 р. радянські війська влаштували кілька облав на місцях дислокації збройних формувань ОУН і УПА. 9 вересня почалася операція по прочісуванню Миколаївських лісів, що супроводжувалася облогою навколишніх сіл: Веринь, Прийми, Крупсько, Малехова, Іліва, Стільсько і навіть копанням окопів поблизу Волі Великої. На той час у лісі перебувала сотня Явора, командир ВО, рій боївки СБ, два рої пропаганди й місцева самооборона. Оскільки ліс біля Миколаєва був невеликий, повстанці рушили у великий масив у напрямі Поляни. Натрапивши на радянську заставу, відділ вступив у перестрілку й відійшов. Тим часом по селах шукали учасників підпілля, однак знайшли тільки двох бійців самооборони та кількох чоловіків, що ухилялися від мобілізації до Червоної армії. Скінчивши облаву, війська виїхали, але через два дні вернулися. Близько 4 тис. військовослужбовців та весь місцевий апарат НКВС—НКДБ прочісували ліси. 13 вересня біля с. Поляни повстанці не помітили, як радянські підрозділи підійшли впритул до табору. Зав'язався бій, у якому провідник самооборони і сотенний Січовик разом з чотю почали втікати замість того, щоб розбити заставу. Ситуацію врятував сотенний Явір, який зі своїм роєм і двома роями пропаганди зумів стримати наступ супротивника. Та все ж повстанці змушені були відступити й табір з кількома возами продовольства потрапив до рук наступаючих ¹⁴⁷.

Протистояння між радянською владою та націоналістичним підпіллям не обмежувалося масштабними чекістсько-військовими операціями, а набуло перманентного характеру. Щоденна хроніка подій по кожній області Західної України могла б скласти сотні сторінок. Облави, обшуки, арешти, ревізії, терористично-диверсійні акти, засідки, підпали тощо стали повсякденними реаліями. В радянських документах, інформаційних матеріалах ОУН та УПА знаходимо мозаїчну картину непримиренного конфлікту, пролонгованого кожним новим випадком зіткнення двох ідеологій, діаметрально протилежних поглядів на майбутнє України. Ось лише фрагментарний зріз ситуації на Львівщині восени 1944 р. очима інформатора ОУН.

У с. Гриневі квартирувало 25 радянських військовослужбовців, які мали охороняти заготівельників лісу, стежити за рухом у селі. Однак бійці не виявляли жодної активності, говорячи, що вони не чіпають "бандерівців", тому хай і "бандерівці" їх не чіпають.

15 вересня Ходорівський РВ НКВС під час облави на с. Добрівляни за доносом поляків арештувало М. Польового за те, що в 1941 р. він палив портрети Сталіна.

19 вересня у с. Дяшок Горішній співробітники того ж райвідділу затримали М. Гарасевича і допитували його із застосуванням “спец-прийомів”, прагнучи дізнатися, куди поділися з села хлопці і хто збирає сільськогосподарські продукти для бандерівців. Відпускаючи, наказали передати тим, хто перебував у лісі, що явка з повинною гарантує їм амністію.

20 вересня під час облави на с. Городище Королівське і Загіречко енкаведисти спіймали одну жінку і 9 чоловіків, які вночі втекли з-під варти. Під час облави військовослужбовці реквізували одяг, цукор, мило, масло, вимагали зрізати хрест на “могілі”, насипаній в честь “борців за волю України”. Після відмови людей це зробити (казали, що зрізати хрест — це гріх) в ніч на 22 вересня замість хреста з’явився стовп з написом “Слава героям за визволення України з-під німецько-гітлерівського ярма”.

24 вересня представники НКВС роззброїли польську міліцію в Берездівцях, а замість неї організували українську за складом міліцію.

25 вересня “більшовики з польською міліцією” під час облави на с. Підгірці спіймали двох чоловіків, один з яких втік, а іншого відпустили. Після облави у селян відібрали одяг, взуття, мило, пальне, сірники, тютюн.

27 вересня співробітники Ходорівського РВ НКВС з польською міліцією спалили в с. Піддністряни господарства Анни Фетиш і Василя Гунціва за те, що їхні сини уникали мобілізації до Червоної армії.

1—2 жовтня під час облави на села Ятвяги, Калинівка й Голодовичі радянські військовослужбовці застрелили втікаючого 18-річного Івана Дралу, а в с. Чижичі — одного поранили й одного (Ярослава Заставного) вбили.

2 жовтня до с. Дев’ятник приїхало 40 радянських військових для вивезення родин “бандерівців”. На місці вони затримали Теклю Микущ (73 роки), Катерину Филиповську (60 років), Володимира Филиповського (50 років). В будинках тих, хто зумів уникнути репресій, сховавшись у лісі, було конфісковане збіжжя, вбрання, хатні речі. Із с. Бринці Загірні вивезли лежачу хвору Доскочинську (85 років), Василя та Євдокію Лазаркевичів з трьома дітьми, Катерину Каганяк з немовлям, Олексу Тибінку, Василя та Анну Федорів, а решта повтікали (їхнє майно також конфіскували й вивезли до Стрілиськ). В інформації повідомлялося, що “в цілому терені більшовики наклали на кожне село від 30 до 40 тис. карбованців позики та накладають новий контингент збіжжя поза тим, що один контингент вони вже зложили”¹⁴⁸.

У радянських документах містилися дані про дії українського збройного підпілля та про результати оперативно-агентурної роботи. Так, в інформації зав. оргвідділу Львівського обкому КП(б)У І. Богородченка від 9 листопада 1944 р. йшлося про терористичні акції повстанців, спрямовані проти представників радянської влади, силових структур, лісо- та хлібозаготівель, мобілізації призовного контингенту до Червоної армії. В документі зафіксовані настрої населення, значна частина якого фактично перебувала між двох вогнів і виявляла зацікавленість у поверненні до мирного життя та господарювання. Автор інформації зазначає, що окрім роз’яснювальної роботи серед населен-

3. Дії радянських військ проти збройних формувань ОУН та УПА восени 1944 р.

ня посилюється збройна боротьба з українським підпіллям, підкріплюючи останнє твердження такими цифрами: 10 тис. вбитих і 7 тис. полонених учасників самостійницького руху¹⁴⁹.

На території Дрогобицької області наприкінці літа — на початку осені 1944 р. діяли курені М. Гуштака (Євгена) чисельністю 1080 вояків, В. Мізерного (Рена), у складі якого налічувалося 750 бійців (сотні Байди, Білаша, Карпенка, Ворона), загони Пугача, Водяного, Богуна, Орлика та ін. За радянськими документами, тут зафіксовано майже 100 збройних формувань загальною чисельністю 12 500 осіб. Від серпня до кінця 1944 р. вони 234 рази вступали в сутички з радянськими підрозділами, нападали на районні центри Комарно, Нові Стрілища, Сколе, Журавно та здійснили 16 акцій на промислових підприємствах, під час облав убили 406 радянських військовослужбовців¹⁵⁰. Радянська сторона намагалася діяти на випередження, застосовуючи активні форми протидії ОУН та УПА.

27 листопада 1944 р. у с. Сапоті (Сислянський р-н Дрогобиччини) маневреною групою загону прикордонників та опергрупою РВ НКВС атаковано відділ УПА, який прибув з Карпат. Бій став останнім для 105 повстанців, а втрати їхнього противника обмежилися 10 вбитими й 7 пораненими¹⁵¹.

Справжнім театром бойових дій стали Волинь і Поділля, де розташовувалися й діяли підрозділи УПА-Північ. Більше половини (понад 26 тис.) ВВ НКВС, розташованих у Західній Україні, дислокувалися у 73 населених пунктах Волинської та Ровенської областей¹⁵². Самостійницькі формування тримали їх у постійному напруженні, й часто доходило до прямих зіткнень. Так, 4 вересня підрозділ УПА (50 осіб) атакував у с. Копиля Колківського району Волинської області винищувальний загін. Після 2-годинного бою з райцентру прибули війська НКВС, які через неузгодженість паролів та дій почали перестрілку з “яструбками”. Це дало змогу повстанцям непомітно відійти з поля бою¹⁵³. У жовтні підпільники, які діяли на території Вишневецького району Тернопільської області, спалили 4 мости, постійно нищили телефонний зв'язок. Під час сутичок вони втратили 12 осіб¹⁵⁴. У ніч на 14 листопада у Граденському лісі відбувся бій загону УПА з підрозділом НКВС, в результаті якого було вбито 12 повстанців і 12 поранено¹⁵⁵. 15 листопада неподалік м. Ланівці (Тернопільщина) війська НКВС знищили повстанський відділ, убивши 26 вояків разом з командиром¹⁵⁶. Поряд із суто військовими акціями радянські спецслужби проводили активну агентурну роботу, спрямовану на “знешкодження” оунівських функціонерів та командного складу УПА. Так, 4 листопада 1944 р. вони затримали зв'язкового Колківського району Білана, кущову О. Цекут (Вуху), станичну Н. Леменчук (Тополю), зв'язкову жіночої мережі Л. Цекут (“Топольську”)¹⁵⁷.

Показово, що восени 1944 р. поряд з УПА натискові радянських військових контингентів протидіяли й загони УНРА, які в документах райкомів партії називалися “бульбівськими”. На початку листопада збройні відділи УНРА заборонили заготівлю деревини поблизу с. Лю-

* Автор вдячний В.П. Мазуркові за люб'язно передані для використання документи, виявлені ним в архівах Волинської, Тернопільської та Ровенської обл.

башівка. 24 листопада неподалік с. Великий Обзир загін УНРА зав'язав сутичку з групою чекістів у 25 осіб, 8 з яких загинули ¹⁵⁸.

Вступаючи у фронтальні бої, повстанці зазнавали великих втрат. Внаслідок зтяжненого бою поблизу хутора Козлів (Почаївський район Тернопільської обл.) відділ УПА втратив 251 вояка, 78 возів, 1500 мін, 4 міномети, 2 ПТР. 27 листопада батальйон військ НКВС розгромив повстанський загін, що налічував 240 стрільців, і захопив 8 кулеметів, 153 гвинтівки, 500 гранат, обоз із 56 возів.

Загалом на території Тернопільської області протягом жовтня—грудня 1944 р. відбулося 204 збройні сутички ВВ НКВС та самостійницьких сил, у результаті яких 3 484 повстанці вбито, 297 захоплено в полон. Були ліквідовані 21 збройний загін, 42 командири різних рівнів, у тому числі Г. Решетин (Галайда), курінний УПА Поливода, курінний Панько, курінний Роман, курінний Гук (він же — Морозенко). У полон потрапив сотник В. Романчук (Короткий) ¹⁵⁹.

Протягом першого періоду боротьби проти самостійницького руху (лютий—червень 1944 р.) у Ровенській області було вбито 6 030 осіб, затримано й арештовано 8 168, всього 15 298 осіб, під час другого — вбито 5 311, заарештовано й затримано 7 253, разом 12 564 особи ¹⁶⁰.

До середини листопада 1944 р. на території Волинської області розбито 7 великих відділів УПА, в тому числі курінь Лисого (390 осіб) та Юрченка (420 осіб). Загальні втрати всіх бойових груп становили понад 2,6 тис. вояків убитими й полоненими. В області ліквідовані 171 криївка і бункер. 748 родин за сприяння повстанцям були виселені у східні райони СРСР. При цьому радянська сторона втратила 611 убитими, ще 37 повстанці забрали в ліс ¹⁶¹.

Взаємна боротьба зумовила параліч влади на місцях, яка трималася в краї переважно у райцентрах і великих містах. Ілюстрацією цього може бути рішення бюро Волинського обкому партії від 13 вересня 1944 р., в якому зазначалося: “В розпорядженні бюро обкому КП(б)У є факти про те, що деякі партійні і радянські працівники, працівники органів НКВС і НКДБ проявляють боягузтво і, боячись сутичок з бандитами, відсиджуються в районних центрах, не виїжджають на села, не ведуть роботу серед населення. Попередити всіх комуністів, всіх працівників органів НКВС і НКДБ та всіх, хто буде уникати активної боротьби з бандитами, відсиджуватися в районних центрах, проявляти боягузтво, обком КП(б)У буде розглядати як дезертирів, виключати з партії і віддавати до суду” ¹⁶².

Щоб розібратися із ситуацією на місці й ужити заходів для повної ліквідації національно-визвольного руху, М. Хрущов особисто виїхав у західні області, де перебував від 28 жовтня до 5 листопада. У Львівській та Ровенській областях він провів кілька нарад з працівниками партійно-радянського апарату й органів НКВС і НКДБ. Про результати цього візиту дає уявлення інформація Хрущова на ім'я Сталіна від 15 листопада 1944 р. У ній, зокрема, вказувалося, що в результаті комплексних заходів (чекістсько-військових операцій, агентурної роботи, агітаційно-пропагандистських акцій) кількість “бандпроявів” зменшилася в західноукраїнських областях із 418 у серпні до 338 у жовтні, а від часу визволення краю від гітлерівців було знищено 45 742 і взято в полон 38 000 “бандитів”.

3. Дії радянських військ проти збройних формувань ОУН та УПА восени 1944 р.

Щоб з'ясувати настрої учасників націоналістичного підпілля, керівник республіки особисто допитував бранців.

Визнаючи, що деякі операції провалювалися внаслідок “витоку інформації”, Хрущов поставив перед органами НКВС—НКДБ завдання посилити конспірацію і ретельно перевірити особовий склад, особливо технічний персонал з місцевого населення.

Очевидно, Хрущов гадав, що лише жорстокий характер засобів нейтралізації ОУН та УПА може забезпечити успіх. Сумнівів у цьому не залишають запропоновані ним кроки. “Вважаю за необхідне, — писав він, — ввести військово-польові суди при військах НКВС. Для залякування бандитів за вироками цих військово-польових судів засуджених до знищення не розстрілювати, а вішати. Суди необхідно проводити відкрито, із залученням місцевого населення. Результати судів у пресі не висвітлювати. Виконання вироків військово-польових судів здійснювати публічно в селах, по можливості там, де здійснив злочин засуджений. Це подіє витверезливо на бандитів”.

Посилаючись на те, що розгляд справ арештованих учасників антирадянської боротьби невинувато затягується (інколи на 3—4 місяці), автор листа пропонував “тимчасово заснувати при обласних управліннях НКВС західних областей України спеціальні трійки у складі: секретаря обкому партії, начальника обласного відділу НКВС та обласного прокурора”. Цим трійкам надавати право розглядати справи “українсько-німецьких націоналістів та їхніх посібників і застосовувати до винних вищу міру покарання — розстріл з виконанням вироку негайно”. Цікаво, що тут же містилося застереження: “Справи, подані на розгляд трійок, повинні оформлятися із суворим дотриманням норм процесу”¹⁶³. Мабуть, Хрущов не помічав того, що попередньою тирадою він перевів справу з юридичної площини в суто політичну, і дотримання норм правосуддя за цих умов ставало неможливим.

Пропозиції щодо ужорсточення радянських репресій стосовно учасників самостійницького руху надходили і від обласних керівників. У вересні 1944 р. секретар Львівського обкому КП(б)У І. Грушецький у листі до М. Хрущова писав: “Для нещадної розправи з бандами українсько-німецьких націоналістів просимо дати відповідні вказівки НКВС УРСР про вжиття рішучих заходів щодо ліквідації націоналістичних банд у Львівській області, посиливши гарнізони військ. Надіслати відповідальних працівників НКВС і НКДБ для допомоги й організації агентурної роботи. Водночас вважаємо необхідним (і до чого вже фактично приступили) застосовувати репресії до родин керівників й активних учасників банд — виселення до Сибіру. Організувати показові судові процеси й засуджених головних злочинців страчувати прилюдно”¹⁶⁴. Майже одночасно, 29 вересня, за більш жорстокі заходи висловився секретар Станіславського обкому партії М. Слонь у вже згаданій інформації на ім'я Д. Коротченка.

Ці та інші пропозиції і вказівки партійних органів силової структури втілювали практично. У листі наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії на ім'я секретаря ЦК КП(б)У М. Хрущова від 2 грудня 1944 р. повідомлялося, що В. Рясному та С. Савченкові дана вказівка про організацію у Дрогобичі та Львові 2-их відділів УНКДБ, спеціально орієнтованих на боротьбу з українським та польським націоналістичним підпіллям.

Обидва наркоми повинні були розробити спеціальні заходи, спрямовані на активний розшук і негайне “вилучення всіх осіб, причетних до терористичної діяльності ОУН, а також налагодити спеціальну агентурно-інформативну роботу з попередження терористичних актів з боку оунівців”, не залишаючи не викритим і безкарним жодного з них. З метою прискорення розгляду справ на арештованих учасників самостійницького руху, у західні області республіки відправлялися дві виїзні сесії Військової колегії Верховного Суду СРСР. Одна з них мала розглядати справи УНКВС—УНКДБ Львівської, Станіславської, Дрогобицької та Чернівецької областей, друга — Ровенської, Волинської і Тернопільської областей. При цьому НКВС СРСР увійшов зі спеціальним клопотанням до вищих органів влади про надання цим сесіям прав військово-польових судів, передбачених указом Президії Верховної Ради Союзу СРСР від 19 квітня 1943 р. За цих умов Л. Берія вважав, що створення обласних трійок не викликається необхідністю ¹⁶⁵.

Щоб посилити залякуючий ефект, страти за вироками військових колегій здійснювалися прилюдно. У середині грудня в присутності 50 мешканців с. Добросин на Жовківщині було страчено коменданта боївки СБ З. Бруха ¹⁶⁶. В містечку Буськ на майдані поставили шибеницю, на якій повісили три особи, причому у вирокі вказувалося: “за зраду українського народу” ¹⁶⁷. У Самборі приречених вішали вниз головою, аби продовжити їхні передсмертні страждання ¹⁶⁸. У Станіславській області від серпня 1944 до лютого 1945 р. відбулося 28 привселюдних страт (25 — у 18 районах і 3 — в обласному центрі) ¹⁶⁹.

У другій половині 1944 р. радянські спецслужби завдяки тому, що багато повстанців, повіривши обіцянкам амністії, вийшли з лісу і з'явилися з повинною, використали їх для розкладу збройних відділів націоналістичного підпілля й агентурної роботи. Ось лише кілька прикладів. У листопаді 1944 р. потрапив у полон командир куреня УПА П. Власюк (Ворон, Максим), який під тиском слідства дав згоду співпрацювати з органами НКВС. Під псевдо “Чайка” він керував діями спецгрупи, що маскувалася під повстанський відділ і викрадала чи вбивала учасників національно-визвольного руху ¹⁷⁰. Аналогічно поводився і колишній командир УПА В. Левочко (Юрченко, Макаренко) ¹⁷¹. Про наслідки підривної роботи В. Левочка, який очолив спецгрупу під псевдо Соколенко, свідчать доповідна записка в. о. заступника начальника управління НКВС УРСР Винниченка. За сприяння цієї спецгрупи було проведено операцію з ліквідації керівного складу штабу ВО-2 “Буг”, сотні Ягоди і Холмського окружного проводу ОУН, вбито 60 і затримано 506 учасників та прихильників повстанського руху ¹⁷². Шляхом впровадження агентів (здебільшого колишніх повстанців) розкладено загони Середняка (115 осіб) та Тисменевського (130 осіб). Подібними заходами у Заболотівському, Галицькому, Богородчанському, Перегінському, Калуському, Вигодському, Коршевському, Печенізькому та інших районах вдалося виявити 1163 “контрреволюційні елементи” ¹⁷³. Лише у Ровенській області було створено 47 спецгруп (835 бійців) “виключно за рахунок місцевого населення з використанням осіб, які прийшли з повинною” ¹⁷⁴.

Однією з ланок військових контингентів, спрямованих проти ОУН та УПА, стали винищувальні загони і батальйони. Вони формувалися з

3. Дії радянських військ проти збройних формувань ОУН та УПА восени 1944 р.

осіб, які з різних причин не підлягали мобілізації до Червоної армії. Командування ними доручали людям, які мали військовий досвід чи освіту. Оскільки до цих формувань входили місцеві жителі, вони добре орієнтувалися на місцевості, знали людей, їхні настрої. Хоча в цілому винищувальні загони не мали доброго військового вишколу й озброєння, не виявляли особливого завзяття в бою, “яструбків” часто використовували під час облав, засідок, для встановлення заслонів, тобто практично в усіх видах військово-чекістських операцій. У зв’язку з цим вони незрідка були об’єктом атак українських повстанців.

У спеціальній летючці ОУН “До членів істребительних отрядів” містилося пояснення, чому Кремль зацікавлений у масовому залученні місцевих мешканців до боротьби проти повстанського руху. Нагадуючи, що зрада національним інтересам у всі часи вважалася ганьбою, автори листівки зверталися до бійців винищувальних загонів: “В кого ще не вмерла особиста й національна честь, хай сей час виступить із істребителей хоч би ціною власного життя, бо в противному разі вал революції розторощить вас з корінням”¹⁷⁵.

До початку 1945 р. у Ровенській області організовано 30 винищувальних батальйонів, у яких налічувалося 2 930 бійців виключно з місцевого партійно-радянського активу. За весь час боротьби з національно-визвольним рухом силами спецгруп і винищувальних батальйонів було проведено 521 операцію, в результаті чого вбито 1 985, затримано й арештовано 2 457 повстанців¹⁷⁶. У грудні 1944 р. в Соснівському районі створено винищувальний батальйон виключно з поляків. Начальник Комарнівського РВ НКВС Дрогобицької області Рябков також віддав наказ про зарахування до місцевого винищувального батальйону тільки поляків¹⁷⁷.

У Волинській області в листопаді 1944 р. діяло 30 винищувальних батальйонів (2 662 бійців) і 433 озброєні групи громадського правопорядку чисельністю 4 246 особи¹⁷⁸.

На території Кам’янець-Подільської області в усіх районах, які межували з районами Ровенської і Тернопільської областей, восени 1944 р. було сформовано посилені винищувальні батальйони (по 150 бійців). Для підвищення мобільності при кожному з них створено кавалерійський взвод або групи (12—15 осіб). Винищувальні загони разом з оперативним складом НКВС та ВВ НКВС прочісували лісові масиви, брали участь у засідках¹⁷⁹.

До листопада 1944 р. сформовано 203 винищувальні батальйони (27 796 бійців) і 2 997 груп сприяння (27 385 осіб)¹⁸⁰.

На рубежі 1944—1945 рр. у західноукраїнських областях налічувалося 212 винищувальних батальйонів (23 906 бійців) та 2 336 груп сприяння (24 025 осіб)¹⁸¹.

Наявність значних військових контингентів породжувала не лише взаємну жорстокість конфронтуючих збройних формувань, а й нічим не виправдані силові методи “впливу” на цивільне населення. З одного боку, воно потерпало від терористичних акцій українського підпілля, з іншого — стало об’єктом радянських репресій.

Поза цим, практично скрізь, де дислокувалися радянські війська й діяли оперативники НКВС, регулярно траплялися випадки несанкціонованих дій, мародерства, зловживання службовим становищем тощо.

У спецповідомленні прокурора УРСР Р. Руденка від 13 жовтня 1944 р. йшлося про те, що працівники Глустенської районної ради Тернопільської області Бойко і Семкулей з власної ініціативи вирішили “перевірити політичний настрій жителів села Садки”. Видаючи себе за бандерівців, вони стали вночі обходити подвір’я і вести з господарями провокаційні антирадянські переговори. Приймавши їх за лісовиків, голова сільської ради заявив на них працівникам НКВС, що саме перебували в селі. Останні, не з’ясувавши ситуацію, вирішили разом з головою сільради залишити село, але нашоувхнулися на караул військової частини, який прийняв їх за “бандитів, відкрив вогонь і важко поранив одного з оперативників — Підкалюка”. Прокурор Тернопільської області притягнув Бойка і Семкулея до кримінальної відповідальності за ст. 54—10 ч. 2 КК УРСР за провокаційні дії¹⁸².

У спецповідомленні командира 2-го стрілецького полку I Української дивізії ім. С. Ковпака Шоліна (26 жовтня 1944 р.) її командувач генерал Вершигора інформується про те, що боєць 3-го стрілецького батальйона Хаджимурат Самадов 21 жовтня намагався згвалтувати 35-річну мешканку с. Шибин Демидівського району Волинської області. Коли жінка взялася тікати, Самадов почав стріляти з револьвера по ній та по її дітях¹⁸³. У вересні військовослужбовець Кузинський у п’яному стані згвалтував 16-річну, а два інші військовослужбовці — 15-річну дівчину (Волинська обл.)¹⁸⁴.

Випадки мародерства і порушення законності зафіксовані з боку бійців польських винищувальних батальйонів у Соснівському районі Ровенської області та Комарнівському районі Дрогобицької області¹⁸⁵.

У Вербському районі тієї ж області співробітники РВ НКВС під керівництвом начальника Шайрова проводили операції проти УПА, здійснювали виселення родин активних учасників націоналістичного підпілля, під час яких незаконно вилучали й привласнювали худобу, майно, сільськогосподарську продукцію. Сам Шайров з 9 реквізованих корів 6 відправив для обласного УНКДБ, одну зарізав для харчування, а ще 2 “зникли”. Крім того, він привласнив 1 свиню і 235 кг борошна, нестачу якого змушений був покрити млинар. У цьому ж районі прокурор Москаленко під час військово-чекістської операції проти повстанців у с. Онишківцях відібрав у селян двох кабанів, одного з яких закололи й обсмалили на подвір’ї працівника Феміди, а туша другого “зникла”. З 8 овець та 2 корів, відібраних у селян, у документах зафіксували тільки 6 овець і 1 корову, решта худоби була привласнена. Прокурор привласнив речі та одяг місцевих селян, відібрав на місцевому млині 600 кг борошна, 300 з яких повернув, а ще 300 наказав компенсувати млинареві¹⁸⁶.

Перелік подібних випадків можна було б продовжити. Кожен з них викликав обурення місцевого населення. Після цього вираз “радянські війська — нові окупанти” набув не абстрактно-пропагандистського, а реального змісту. Віддамо належне керівництву республіки: практично кожен факт, коли він ставав відомим, розглядався компетентними органами й карався згідно з чинним законодавством. Однак це мало впливало на морально-психологічний стан людей, пригнічених і заляканих перманентним потоком насильства.

3. Дії радянських військ проти збройних формувань ОУН та УПА восени 1944 р.

Щоб змінити ситуацію на краще, з особовим складом прикордонних і ВВ НКВС, працівниками районних відділів та обласних управлінь НКВС і НКДБ, бійцями винищувальних загонів проводилась відповідна виховна й профілактична робота. Партійний центр прагнув тримати в полі зору кадрову проблему. З метою зміцнення органів НКВС та НКДБ 27 грудня 1944 р. ЦК КП(б)У ухвалив текст постанови оргбюро “Про додатковий набір працівників НКВС і НКДБ для роботи у західних областях України”. ЦК зобов’язав наркомів В. Рясного та С. Сергієнка, Вінницький, Ворошиловградський, Дніпропетровський, Житомирський, Запорізький, Кам’янець-Подільський, Київський, Кіровоградський, Миколаївський, Одеський, Полтавський, Сталінський, Сумський, Харківський, Херсонський і Чернігівський обласні комітети партії до 15 січня 1945 р. додатково добрати й відрядити для постійної роботи в західних областях України 1 586 осіб оперативного й технічного складу органів НКВС, НКДБ та міліції з числа кращих працівників, переважно чоловіків, фізично здорових і таких, що володіють українською мовою ¹⁸⁷.

Постійне кадрове зміцнення органів НКВС та НКДБ у краї принесло, зрештою, результат: співвідношення досвідчених оперативників змінювалося не на користь структур ОУН, СБ й УПА. Це стало одним з чинників, які негативно вплинули на їхню здатність чинити опір на великій території за умов постійного пресингу і комбінування різних тактичних засобів з боку радянської сторони.

Наближення зими й цілком закономірне закінчення війни об’єктивно ставили перед самостійницьким табором вироблення відповідної військово-політичної стратегії. Лідери мельниківської ОУН Т. Бак-Бойчук, Я. Гайвас, З. Городиський, О. Зибачинський провели нараду в готелі “Регіна” м. Братислава. Обговоривши ситуацію ¹⁸⁸, вони ухвалили документ, який увійшов до історії як Братиславська директива. Провідники організації, зважаючи на безперспективність збройного спротиву радянському режиму, пропонували перевести національну роботу у політичну і культурно-освітню площину. Засадничою лінією цієї стратегії слугувала теза “Не в лісі, а в народі” ¹⁸⁹. Порівнюючи можливості пропагандистської референтури ОУН(М) з могутнім ідеологічним апаратом КП(б)У, можна дійти висновку про те, що це була капітуляція, викликана неспівмірністю сил і бажанням забезпечити українське населення від радянської каральної системи.

Загалом характер і наслідки протистояння в Західній Україні були для ОУН та УПА маловтішними. Безкопромисна боротьба вимагала великих жертв. Від лютого до 31 грудня 1944 р. (дані управління НКВС УРСР по ББ) було проведено 6 495 різних операцій, в ході яких вбито 57 405 “бандитів”, 50 387 затримано, 15 990 з’явилися з повинною. В цей період у північні та східні райони країни (Красноярський край, Іркутську, Новосибірську, Омську, Горьківську обл., Комі АРСР) виселили 4 744 родини (13 320 осіб), пов’язані з націоналістичним підпіллям ¹⁹⁰. Захоплено 35 гармат, 328 мінометів, 4 гранатомети, 15 вогнеметів, 321 станковий і 2 588 ручних кулеметів, 211 ПТР, 4 230 автоматів, 18 591 гвинтівка, 32 939 гранат, 135 рацій, 18 телефонних комутаторів, 153 телефонних апарати, 18 друкарень, 48 ящиків та 1 комплект друкарського шрифту, 87 друкарських машинок, 18 автомашин, 20 мотоциклів, 741 склад ¹⁹¹.

Розділ 6. Боротьба збройних відділів ОУН і УПА з радянським карально-репресивним ...

Серед полеглих учасників самостійницького руху — колишній начальник штабу УПА на Волині й Поліссі Л. Ступницький, провідник ОУН в Одеській області Т. Семчишин, заступник головного референта СБ М. Голояд (Влодко, Роман), один з відомих оунівських провідників В. Турковський (Петрович). У листопаді пораненою потрапила в полон і отруїлась у лікарні м. Надвірна провідниця жіноцтва ОУН Смерічка. 8 грудня в Обгівському лісі (Здолбунівський р-н Ровенської обл.) загинув відомий курінний УПА М. Свистун (Ясень, Ярбей, Ворон), який підірвав себе гранатою. Командир куреня Г. Климчак (Лисий, Степан Павлюк, Поникевич) загинув під час бою під с. Шацьк (Любомльський р-н Волинської обл.). 22 грудня 1944 р. неподалік с. Юшківці Жидачівського району на Львівщині загинули Б. Вільшинський, К. Цмоць і талановитий публіцист, один із представників молодого покоління теоретиків націоналізму Й. Позичанюк (Петро Полтава). Двічі безуспішно намагалася покінчити життя самогубством заарештована А. Галицька (Мотря) — провідник ОУН на Буковині. А 29 грудня загинув ще один з керівників буковинської мережі М. Кіндзірський (Боевір)¹⁹². Незважаючи на відчутні втрати, провідні кола ОУН(Б) і командування УПА всіляко демонстрували рішучість боротися до переможного кінця.